

Невенка БОГОЈЕВИЋ-ГЛУШЧЕВИЋ

УСТАВ ЦРНЕ ГОРЕ ИЗ 1905. ГОДИНЕ
У ДОМАЋОЈ ПЕРИОДИЦИ
(„Политика”, „Хрватске новине” и „Српска ријеч”)

УВОД

Никољдански устав се у односу на друге правне акте старе Црне Горе мање научно обрађивао, било као самостално истраживана тема или у склопу других истраживања. У првој половини двадесетог вијека написано је свега неколико књига из историје Црне Горе у којима су аутори, домаћи и страни, спорадично у оквиру других обрађиваних питања третирали питање Устава из 1905. године. У тим дјелима истраживачи су често необјективно разматрали Устав, износећи о њему уопштене ставове, најчешће политичког карактера¹.

У другој половини двадесетог вијека Устав за Књажевину Црну Гору изазива већу истраживачку пажњу млађих и старијих историчара и правника. Обрађиван је темељније као правни споменик у неким радovima монографског карактера, магистарским и докторским тезама рађеним на правним факултетима у земљи, у универзитетским уџбеницима и

¹ У првој половини XX вијека о Уставу из 1905. године је писано у књигама *Педесет година на престолу Црне Горе 1860-1910*, Цетиње 1910, *Црна Гора и њен напредни покрет*, коаутора Тодора Божовића и Јована Ђоновића, Београд 1911, потом у третој Историји о Црној Гори руског историчара Павла Ровинског, Петроград 1915, *Познавање закона у Црној Гори*, Љубомира Бакића и Живка Драговића, Цетиње 1914. и *Уставне и политичке борбе у Црној Гори 1905-1910* Јована Ђоновића, Београд 1939.

научним студијама². Ова литература је садржајно богатија и научно објективнија у односу на сву дотада написану о овом правном споменику. Њоме су у значајној мјери исправљени недостаци старе предратне и међуратне литературе која се бавила уставним уређењем Црне Горе.

Објављена литература о овом значајном правном споменику из црногорске прошлости, упркос свим важним и значајним сазнањима, није исцрпила научни интерес за ову тему. Скуп који је уприличен у Црногорској академији наука и умјетности поводом сто година од доношења Никољданског устава за Књажевину Црну Гору то свакако потврђује. Аутору ових редова пружио је могућност да се из угла проблематике којом се бави осврне на нека необрађивана или мање обрађивана питања која могу бити од значаја за потпуније сагледавање мјеста и значаја Устава из 1905. године у времену у којему је донијет. Ту се првенствено мисли на писање оновремене штампе у околним земљама о овом Уставу.

За ову прилику одабрали смо три престижна оновремена часописа (по један из Србије, Босне и Хрватске), увјерени да нам они дају довољно материјала за анализу и коментар почетака уставног живота у Црној Гори. При том треба истаћи да смо коришћење ове штампе ограничили временски за период прије, у вријеме и непосредно последије доношења првог црногорског устава, тзв. Никољданског устава из 1905. године.

² Почев од педесетих година прошлог вијека овим питањем се баве у универзитетским уџбеницима *Историја југословенских народа*, професори Драгослав Јанковић и Мирко Мирковић и у *Историја Југославије* професори Бранко Павићевић, Томица Никчевић, Сима Ћирковић, Милорад Екмечић, Иван Божић и Владимир Дедијер. Магистарске тезе о Никољданском уставу су одбранили Лука Вукчевић на Правном факултету у Загребу 1962, који је тезу објавио 1974. и на београдском Правном факултету Млађен Костић 1974. Устав је анализиран у књизи Николе Шкерковића, *Црна Гора на осветку XX вијека*, Цетиње 1964. Докторску тезу *Устав за Књажевину Црну Гору из 1905. године* је Љиљана Јокић на подгоричком Правном факултету одбранила 1996. године и објавила 1998. Посебну студију посвећену Никољданском уставу и низу других важних питања из прошлости Црне Горе написао је академик Мијат Шуковић у књизи *Есеји и чланци из црногорске историје* коју је у едицији библиотеке Баштине издао Правни факултет у Подгорици; 2003. године и књизи *Устав за књажевину Црну Гору из 1905. године у свом времену*, Подгорица 2005, стр. 354.. О овом уставу писано је у књизи Ј. Ницовић, *Уставни развој Црне Горе*, Подгорица 1996. Поводом стогодишњице Устава из 1905. године Љиљана Јокић је објавила допуњену докторску дисертацију *Устав за Књажевину Црну Гору*. О овом уставу написана су и два рада *О доношењу првог црногорског устава из 1905. године* у Историјским записима, 1983/3-4, стр. 143-148 аутора Љ. Јокић и С. Лукића *Устав Књажевине Црне Горе из 1905. и уставу у Европи тога доба*, Зборник Правног факултета у Титограду 1988. год. бр. 1, стр. 71-78.

„ПОЛИТИКА” О УСТАВУ ИЗ 1905

Од бројних гласила која су на почетку двадесетог вијека постојала у Србији (око стотину) при научној обради црногорских дешавања крајем 1905. године кориштене су махом Београдске новине, Самоуправа, Српска застава, Трговински гласник, Браник, Одјек, Штампa и Новосадска застава. Релативно мало простора уступљено је часопису „Политика” чији је главни и одговорни уредник био Владислав Рибникар, а излазио је у Београду. Стога је овај часопис и одабран за нашу анализу да би тако освјетлио постојећа сазнања о овом правном споменику.

У овом часопису је од краја октобра 1905 до конца јануара 1906. године написано пет текстова о Никољданском уставу, почев од најаве његова доношења па све до првих расправа у погледу његове демократичности.

Доношење црногорског Устава је најављено већ објављивањем књазеве Прокламације о чему пише „Политика” на својој насловној страни у тексту „УСТАВНА ЦРНА ГОРА” у броју објављеном 31. 10. 1905. године.

Аутор овог текста најављује да ће Црна Гора добити Устав, да ће се на Никољдан састати на Цетињу прва Народна скупштина, те наводи и апострофира дио из Прогласа књаза Николе грађанству којим најављује почетак уставности у својој земљи.³ Устав ће, сматра аутор чланка, сигурно изазвати интересовање осталог свијета, али не баш у овом моменту са разлога „што се много знаменитији покрет дешава у једној, такође словенској, али много силнијој земљи”. Али независно од тога, доношењу Устава радује се са „својом неподјијељеном радошћу” сав српски народ раздробљен и подијељен у четири државе” јер „једна српска држава се еманципује од средњовековних установа, излази из реда у коме је била изједначена са Турском и азијатским деспотијама и стаје одважно у ред модерних држава са уставним државним уређењем”.

Раскидање са старим теократским обликом владавине у Црној Гори које се је десило у деветнаестом вијеку истовјетно је по свом значају са насталим промјенама које доноси Устав, јер се тиме „превазилази стање у коме један мисли за све и ужива слободу за све”. Доношење Устава се поздравља као изванредно значајан чин јер је „кнез Никола његовим проглашавањем ријешио један проблем који је био акутан за цијелу земљу”.

³ „Дођите око мене на Никољдан, да вас саставим са мојом Владом, да се у срећном дослуху с њом и преда мном разговорите, и снађемо сви заједно, што је најбоље за прави и здрави развитак Отаџбине”, Политика, Београд, 31. 10. 1905.

а „та акутност се огледала у жучним нападима српских листова, нарочито београдских, на дотадање стање у Црној Гори”. Сматра да је ово дешавање наложила државничка мудрост књаза Николе који је желио да остави чисту ситуацију своме наследнику.”Треба заборавити на старе догађаје, и радити за будућу срећу Црногораца и осталог српског народа”. Он ће „у слободној, уставној Црној Гори наћи далеко више јемства за своје ослобођење”.

Црногорски устав се у Србији посматра првенствено у контексту побољшања односа између ових земаља. „Надамо се да ће са представничким системом и победом демократских начела⁴ у Црној Гори, изменити се и односи између две српске слободне државе. Врховне управе ових земаља, ослобођене династичких рачуна, гледаће да између себе створе тесан однос, далеко тешњи него што је данас, и што је некад био. Демократска и уставна Црна Гора појмиће задатак, који је њој, као слободној српској покрајини одредила судбина. Таква Црна Гора отрешће се неостварљивих снова о балканском царству и знати где је Српски Пијемонат. Стога се и ми у Србији можемо истом радошћу, као и Црногорци, радовати новим преокретом у државним односима Црне Горе”.

⁴У магистарском раду „Устав за Књажевину Црну Гору” (стр. 137, ксерографисано) одбрањеном на Правном факултету у Београду 1974. године, аутор Млађен Костић је први у нашој историјско-правној литератури анализирао Устав са аспекта демократичности његових начела у односу на друге уставе европских земаља из времена његовог доношења. Прецизна правна анализа овог акта, те закључци до којих је дошао, обавезују да се тако озбиљан ауторов рад, који није објављен, презентира и учини доступним широј стручној јавности, те тиме обогати укупна сазнања о Уставу из 1905. године. На 128. страни овог рада, у закључку у којему су резимирана ауторова истраживања, побројано је двадесет једно демократско начело Николданског Устава. То несумњиво указује на демократичност уставних рјешења посматраних у цјелини. Наводимо их *in extenso*: „нема бирачког цензуса, загарантовано је право посланичког имунитета, скупштина има право анкете у управним и изборним питањима, зајамчена је министарска одговорност, установљава се Државни савет и Главна државна контрола, загарантована је верска слобода, основно школовање је обавезно и бесплатно, судство је независно, закони немају повратну снагу на штету стечених права, заведен је пропорционални порески систем, загарантована је општинска самоуправа, загарантована је лична слобода, загарантована је неповредљивост стана грађана, загарантована је неповредљивост права својине, слобода савести је неограничена, загарантована је слобода штампе, зајемчена је неповредивост писма и телеграма, грађани имају право на скупљање и зборове, грађани имају право на удруживање, право азила за политичке кривце је загарантовано, Скупштина и Књаз су стављени у исти положај у погледу подношења предлога за промену Устава”.

Носиоци напредних и демократских идеја у Црној Гори ће, према писању Политике, бити првенствено „Генерације младе црногорске интелигенције⁵ које су се одгајиле по нашим Гимназијама и Универзитету, и које се и данас одгајају, добиће у препорођеној Црној Гори слободна маха за свој рад на темељу демократских и пијемонтских идеја, које су добили у слободној Србији. Њима ће бити најлакше да се отресе застарелих и настраних погледа.” Међутим, ову изражену могућност развоја демократије у Црној Гори лист озбиљно доводи у питање будући да изражава велику резерву по том питању. Наиме, сматра се да је увођење ових новина у Црну Гору велики искорак у демократском смислу ако је то заиста тако озбиљно и схваћено и са значењем које ове идеје имају стварно у сваком народу. Компромитовање те идеје у стварности би довело Црну Гору у још лошије стање него прије донијетих реформи, констатује аутор. „Ако ово не буде, у Црној Гори паћше ауторитет власти, далеко више него што је данас и држава ће само губити. Ако буде тако, кнез Никола би боље учинио да је оставио све по старом.” Стога потенцира да треба заиста створити основе за прави и поштен парламентаризам и то показати на дјелу тиме што „треба увести слободу штампе и допустити народу да слободно бира своје представнике”.

Само изгласавање Устава у Црној Гори „Политика” од 06. 12. 1905. је преко својег извјештача пратила и тим поводом у тексту НАРОДНА СКУПШТИНА НА ЦЕТИЊУ извјестила „да се у престоници Црне Горе, на Цетињу, одржава прва Народна Скупштина”. Извјештава се потом шта је тим поводом учинио књаз Никола и објашњава да су сви организовани избори „протекли у реди и миру, да је изабрано шездесет народних посланика по нахијама и градовима, да ће они у договору са Кнезом данас на Цетињу израдити Црној Гори основни земаљски закон, устав, и остале, споредне политичке законе, који ће загарантовати народу учешће у државним пословима и дати слободног маха грађанима за употребу својих грађанских права”. Тиме, коментарише се у тексту, они заправо најављују крупне промјене које се очекују у Црној Гори. „Једна читава нова ера, један преокрет у државним односима у Црној Гори почиње данас. Тај је преокрет окренут на боље, те је данашњи дан у Црној Гори, а тим и у целом Српству, свечан, радостан дан”. У славу тога дана учиниће

⁵ О црногорској интелигенцији из тог периода детаљније у књизи М. Пејовића *Школовање Црногораца у иностаранству – 1848-1918*, Историјски институт Црне Горе – Службени лист Црне Горе, Подгорица 2000. године, стр. 672.

се многе патриотске манифестације у Црној Гори од стране кнеза и народних представника и народа. Биће честитака, шенлучења и весеља. Тој се је радости придружио и народ у Србији једнодушном честитком својих представника, који су послати из Београда у Цетиње са жељом за срећан рад црногорске народне скупштине. Тој се радости придружило и неослобођено Српство и манифестовало своје осећаје кроз ступце својих помесних листова, цела српска јавност поздравља данашњи дан као један радостан дан у Српству”. Уставом из 1905. године се према писању Политике, Црна Гора сврстава у модерне државе, „њени државни односи формирају се на боље, чини се један јуначки скок из једне ере у другу, даје се маха слободи и интелигенцији, гарантује се тачност правдиних теразија, меће се народна контрола на државне финансије и предузима се један велики низ нових мера за добро народно”.

Оно што је у овом тексту посебно апострофирано и што није од мањег значаја од установљења саме демократије у Црној Гори је, према писању аутора текста, чињеница да се „с победом демократских идеја и падом личне политике, побеђује и идеја о заједничкој акцији двеју слободних српских држава на ослобођењу неслободног Српства, идеја о једном чврстом савезу који би био као једна духовна унија толико јака, да може у згодном тренутку поћи сигурним кораком ка остварењу Српске Мисли⁶. То и највише радује и изазива нам најтоплије зеље за срећан рад црногорске Народне Скупштине, која данас има прву седницу у свом првом сазиву”.

У наставку текста је експликација прилика у Црној Гори у контексту нових дешавања. Огромне промјене у развоју државе и друштва које се скоро из основа мијењају носеће огромне ризике и приличне терете и за појединце и за државу у цјелини. При томе се праве паралеле са руском државом и констатује да до таквих промјена у Црној Гори не може доћи али да се могу компликовати односи у друштву, приписујући то неминовности у развоју друштвених односа у Црној Гори. „Стари зидови пуцају, а нови имају тек да се начине. Из патријархалних односа црногорско друштво данас улази у струју модерног живота, који није тако прост, као што се на први поглед чини и то не може остати без последица. Најбољи нам је

⁶ Детаљно о тадашњем актуелном тренутку на ставрању заједничке државе, види код: Јован. М. Јовановић, *Борба за народно уједињење 1903-1908*, Београд 1928, стр. 156 и даље и Ракочевић Н., *Политички односи Црне Горе и Србије, 1903-1918*, Цетиње 1981.

доказ за то данашња Русија, која је такође за ноћ постала уставна⁷. Далеко је од нас и помишљај, да у Црној Гори предвиђамо страхоте руске револуције и државне кризе. Руско друштво тако је различито од црногорског, да се не може упоредити. Али ако у Црној Гори не може доћи државна узетост од општег штрајка нити онаква јака криза као у Русији, не значи да ће све ићи у реду и миру. Истина, избори за народне посланике прошли су у тишини и најбољем реду. Али то је био само почетак новог преокрета”.

У коментару који непосредно слиједи иза наведеног текста, скоро би се могло рећи визионарски, аутор прилога је предвидио сценарио дешавања у Црној Гори након доношења Устава. О томе изворно пише „Када наступе нове слободе, јавиће се у црногорском друштву и нови људи; са новим духом доћи ће и нови назори, а тада се неће гледати на спољни облик, на то: да ли ће се што коме допадати или не допадати. Нови дух ће замахнути точак покрету да он иде до краја. А тада ће се јавити стари конзервативни дух, и он ће тај точак заустављати. Отуд ће се појавити криза, која за један народ са младом парламентарношћу може имати тешких последица. Нема сумње да су ова кобна предвиђања лако остварљива”.

Потребно је истаћи да је овај текст потпуно и на крајње објективан начин приказао прилике у Црној Гори прије доношења Устава. Није постављен ни друштвени ни полтички амбијент у којему се одвијало доношење Никољданског устава. У свему томе, поред коректног изношења чињеница, аутор текста не оставља читаоца у недоумици у погледу његових оцјена наведених збивања. Изречени вриједносни судови критички проматрани нијесу увијек општеприхватљиви, али су довољан показатељ да је доношење овог значајног правног акта био догађај од прворазредног и вишеструког значаја и за Црну Гору и све земље у њеном окружењу.

У Политици од 7. 11. 1905. у тексту НОВА ЕРА У ЦРНОЈ ГОРИ су садржани осврти на дешавања која су се збила на Цетињу на дан проглашења Устава и коментари на излагање књаза Николе у уставотворној скупштини изречени том приликом. Посебна пажња у овм тексту се обратила на дио излагања у којему је књаз елаборирао своја и својих претходника владарска умијећа, „не спорећи чињеницу да су сви као владари били самовласни”. У престоној беседи, наводи се у тексту, „кнез Нико-

⁷ Познато је да је у то вријеме једино Турска била земља која је имала неуставног владара. Руски цар је због низа несређених унутрашњих прилика у земљи дао Устав који је био само палијативна мјера у премошћавању проблема. Види детаљније код: В. Ђорђевић, *Црна Гора и Русија (1784-1814)*, Београд 1914.

ла осврћући се на Лучиндански проглас, који је из слободне руке обећао уставни живот и слободе, наглашује да се он и његови претходници нису сматрали неодговорнима, но су у миру Црногорцима били браћа, а у ратовима гинули са њима, нису били деспоти, већ мученици за народно добро, чему је доказ вера народна у њега, у његове претке чија се власт поверењем засновала под ведрим небом а пред непријатељем врлим срцем и енергијом. Историја неће одрећи, да је његов дом зајамчио земљи мир и ред, довео је до послушности, чега је плод данашња уставна Црна Гора. Кроз два века мука његови преци и он успели су основати чврсту државу, чију независност вековну сви признају”. Самодржавље није, по књажевим ријечима, кочило напредак Црне Горе већ јој је до данас било потребно.”Ера црногорског самодржавља је епопеја достојна дивљења”⁸.

Увјерен да је за Црну Гору прошло вријеме самодржавља, књаз се, према коментару из Политике, „решио да га замени другим обликом владавине, који ће Црну Гору још брже повести напредку”. У даљем тексту се наводе сва дешавања која су допринијела преображају Црне Горе у војном, просвјетном, финансијском и вјерском погледу, те поименично наводе сви спољни и унутрашњи успјеси књаза у вишедеценијском владању Црном Гором. Посебно се наводи „успех у светојеронимском питању и изравњавањем муслимана са хришћанском браћом у спољашњим односима”, везаност за Русију „којој после Бога сви Црногорци највише дугују”, благодатност Аустрије одн. „моћног суседа Фрања Јосифа, јер лични књазеви и никад помућени односи са њиме јемство су пријатељства и најбољег суседства”, потом „питање Срба у Старој Србији и Мађедонији” за које се „књаз заузима код Порте да се сачувају од истребљења”, односи са Турском и Италијом, „нарочито од како се њена династија сродила са црногорском”, Њемачком „где је летос књаз дивно дочекан и понео уверење најбољег царског расположења”, Француском, „чији је народ вазда био расположен према Црној Гори и чијим утицајем је Црна Гора добила Улцињ”, Србијом „чији народ он жарко љуби” и „за коју га сродство, предања и српски аманети тесно везују”, те Бугарском чији напредак „под владом брата и друга му кнеза Фердинанда радосно прати”. Текст се завршава коментаром да се је књаз заклео пред Скуп-

⁸О значају династије Петровић за црногорску историју државе и права организован је поводом прославе двјестогодишњице њихове владавине у ЦАНУ научни скуп са истоименим насловом са којег је објављен Зборник радова у два тома који са разних аспеката одсликава њихов стварни допринос црногорској историји.

штином да ће поштовати Устав и да моли све Црногорце да „Устав држе, бране и с њиме сложено пођу напријед”⁹.

Посебну вриједност овог текста, који је имао за циљ да информише читаоца о важном догађају, чини пишчево изванредно познавање савремених политичких токова на црногорским, балканским и ширим просторима, као и његове оцјене и ставови који, и кад су дати само у назнакама, дјелују изузетно увјерљиво, јер су поткријепљени објашњењима, односно умјешно одабраним разлозима.

Сљедећи текст из „Политике” извјештава на потпуно другачији начин од претходних о догађајима у Црној Гори. Првобитна еуфорија у Србији која је пратила доношење црногорског устава, посве је смањена. Изражава се зебња „за младу црногорску уставност” и стрепња од „немилих догађаја”, који су се најалост релативно брзо десили. У тексту објављеном на трећој страни „Политике” од 2. 1. 1906. са насловом „ПОСЛЕДЊИ ДОГАЂАЈИ У ЦРНОЈ ГОРИ” упућеном још 27. децембра 1905. године коментаришу се на знатно опрезнији начин него раније догађаји везани за доношење Устава и процјењује стање настало у Црној Гори након тих дешавања. Најављује се настанак друштвено супростављених снага у Црној Гори – оних који су за књаза и његових противника. Констатује се да у народу има присталица новог уређења земље, жеље за развитком правог парламентаризма и демократије, али и елемената старог манифестованог прикривеном апсолутистичком владавином књаза. Текст обилује лијепим анализама стања које је претходило Уставу наглашавајући да се „Кад је кнез Никола ступио на управу земље пре четрдесетпет година, није могло с правом тражити од њега, да учини оно што је сад учинио. Народ је у то доба оскудевао у интелигенцији или је бар тако било мало школованих људи у народу, да не би могло бити каквог избора”. Увећавањем интелигенције стекли су се услови за промјену начина владања у земљи, што је и књаз сам увидио и ријешио на начин да је донио Устав и прогласио у Црној Гори постојање парламентарне демократије. Аутор текста на сликовит начин илуструје дотадашњи књажев апсолутизам. Између осталог наводи да је „Довде је кнез Никола био апсолутни господар у пуном смислу. Кнез је сам руководио спољашњим и унутрашњим пословима, и

⁹ О вишедеценијској владавини књаза Николе и његовом значају за Црну Гору, о времену прије и након доношења Устава, као и односима са осталим европским земљама види детаљније у књизи *Педесет година на пријестолу Црне Горе, 1860-1910*, Цетиње 1910.

све досадање стање државно, било оно добро или зло, повољно или неповољно, сам је одређивао. С падом апсолутизма, пало је и дотадање апсолутистичко министарство, оно старо министарство, које је на земаљској управи већ од пре двадесет година, и које је ушло у пословицу: „Само се не мења воља Божија и министри црногорски”. Сад су се и они променили, а с њима и оно стање, за које се одговара само у четири ока. Црна Гора сад има Устав, и помоћу њега иако нелибералног,¹⁰ моћи ће се критиковати рад јавних власти, оштро и слободно”.

Јасно је да су се критички интонирани текстови у погледу либералности и квалитета уставних рјешења већ одмах, након двадесетак дана од доношења Устава, изrekli у српској штампи. Аутор текста потенцира да је добро да се по Уставу рад јавних власти може критиковати, али да упркос томе нијесу уставна рјешења либерална. Оваква запажања су посве тачна, и о њима је историјска наука већ давно дала свој суд¹¹. Неспорно је да октроисани црногорски устав није увео парламентарну монархију и да Црна Гора није постала држава у којој је прокламованим уставом власт подијељена између владара, владе и народне скупштине на начин да је државна власт израз њиховог међусобног споразума.

Осим „нелибералних” рјешења у Уставу аутор текста се осврће и на номинални састав црногорске актуелне Владе. Наводи да „Нову владу не представљају уопште узевши, људи најспремнији и најспособнији”. Истиче да то и није нека појава која је посебно карактеристична за Црну Гору, већ да тога има свуда по свијету. „Има и тога, што је случај код нас, да је један рударски инжињер министар спољних послова, а војни инжињер министар финансија.” Стога им због свог састава црногорска Влада не „задаје никакву бригу”, јер је нешто уобичајено што постоји и у окружењу.

¹⁰ О недемократском карактеру уставних начела детаљније у тези М. Костића. Види нап. бр. 4.

¹¹ Недемократска су уставна начела да је „Књаз без одобрења скупштине могао објавити рат и закључити мир, прогласити ванредно стање, давати титуле, проглашавати акта без потписа надлежног министра, постављати по свом нахођењу предсједника Државног савјета из реда министара и чланова овог органа, по потреби издавати наредбе које имају законску снагу, формалне законске пројекте може подносити Скупштини само Влада, постојање вирилних посланика, владиних повјереника у Скупштини који су, изузев права гласа, имали сва посланичка права, усвајање буџета књажевом наредбом у случају да га Скупштина одбаци и немогућност Скупштине да обори Владу за случај да јој не одобри буџет, забрана протјеривања и изручења страним властима црногорских држављана, слобода рада, слободна наука и умјетност и пасивно бирачко право без пореског цензуса”. оп. цит, стр. 128-132; види нап. бр. 4.

У даљем тексту аутор коментарише крај скупштинског засиједања на коме је проглашен црногорски устав и коментарише чињеницу да се ова сазвана скупштина тим чином распустила. Тај догађај је учинио да „се наша радост (због доношења црногорског устава. примједба аутора) одмах расхлади!“. „Тек што је кнез у првој Црногорској Народној Скупштини прочитао Престону Беседу и положио заклетву на устав, министар унутрашњих дела прогласио ју је незаконодавном, те да је према томе свршила свој задатак“. Слиједи након тога са крајњом забринутошћу изречен став да „Овај први акт уставних власти у Црној Гори не води добру и рђаво је знамење за црногорску младу уставност“.

Мада се са почетка овог текста стиче утисак да ће бити информативног карактера тим прије што је послат од извјештача из Подгорице, може се без претјеривања рећи да се ради о једном критички интонираном и темељно промишљеном материјалу крцатом оштроумним запажањима. Догађаји који су се након неколико мјесеци дешавали у Црној Гори потврдили су сву оправданост изражене бојазни за „судбину црногорске уставности“¹².

„ХРВАТСКЕ НОВИНЕ“ О УСТАВУ ИЗ 1905. ГОДИНЕ

У Хрватској су се крајем 1905. године са значајном пажњом информативна гласила бавила „црногорским уставним догађањима“. Од постојеће штампе тога периода за анализу смо одабрали званично гласило Хрватске пучке сељачке странке, „Хрватске новине“, које је излазило под слоганом „Ако си добар Хрват, буди и добар Славен“. Поред часописа „Обзор“ који је досада коришћен у обради Никољданског устава, чини се да је писање овог часописа садржало најрепрезентативнији приказ стања у Црној Гори у вријеме и након доношења Устава. Стога је и одабран за анализу.

У часопису „Хрватске новине“ су се од новембра 1905. до петог јануара 1906. године појавила четири текста која се односе на црногорски устав и прилике у земљи. Занимљиво је да се ово гласило бави поменутих питањима са „својих позиција“ тј. упоређујући стање у својој земљи са приликама у Црној Гори. Текстови су критички интонирани и окренути домаћој политичкој сцени, што тумачимо позитивним утицајем црно-

¹² О настанку парламентаризма у Црној Гори и дешавањима након доношења Никољданског устава детаљније у Зборнику радова са округлог стола” Парламентаризам у Црној Гори, историјски коријени и развој, Историјски институт Црне Горе, Подгорица 1999.

горских уставних прилика на дешавања у земљама у окружењу, односно у Хрватској. За разлику од писања у „Политици”, ови су текстови лишени хвалоспјева у вези са очекиваним и стварним дешавањима у Црној Гори, обично садрже само чињенички приказ прилика у Црној Гори са мало или нимало коментара и дубиознијих осврта на стварне узроке таквог стања.

Тако се у тексту од 11. 11. 1905. под насловом ЦРНА ГОРА „наводи” да је црногорски књаз Никола издао проглас за народ, у којем слави слободу, праведност и родљубље Црногораца, да га позива да проведе посве слободне изборе за народне заступнике за Сабор који ће се сазвати шестог просинца ове године и да заступнике позива да одлуче по савјести што је најбоље и најкорисније за народ”. Након информативног дијела овог текста слиједи осврт на хрватске унутарње прилике посматране кроз призму устава и изборних права у Црној Гори.” Дакле, и Црна Гора ће имати сада уставну владу, заступнике бираће сав народ, имати ће дакле опће право гласа, а ми, који имадемо већ одавно устав, имадемо овакав ропски, прави мацаронски изборни ред”.

Наредни текст штампан 2. 12. 1905. године, такође са називом ЦРНА ГОРА, садржи знатно више информација о црногорским унутрашњим приликама. Обавјештава да ће се у Црној Гори „известити по свој земљи избори за Сабор”. Истовремено наводи да право гласа у Црној Гори „има сваки непорочан житељ, који је навршио двадесет једну годину”, а „да ће заступником моћи бити изабран сваки онај који плаћа најмање петнаест форинти изравног пореза”. Сматрамо да је нагласак листа на питање активног и пасивног бирачког права у ондашњој Црној Гори био учињен са разлогом. Такво неограничено активно бирачко право мушког становништва у то вријеме нијесу имали сви европски народи. Годину дана након доношења црногорског устава су, примјера ради, то право стекли мушкарци у Шведској старосне доби од двадесет четири године. Уз нагласак на ову позитивност у црногорском уставу, слиједи и други дио истог текста са критички интонираном опаском:”Но, (упркос томе. прим. аут.) по цијелој Црној Гори проширен је сада проглас, у којем се народ позива, да тражи још и то, да сабору буде одговорна влада и министри, и да буде састављао и одобравао прорачун, јер упркос подијељеног устава, да му кнез не мисли ово право дати”. У Хрватској је била, како се може закључити по овом тексту, чак и прије изгласавања Устава у Црној Гори пренијета као значајна информација да је у црногорском народу постојала већ изражена сумња у погледу правичне подјеле власти, односно овлашћења која ће по новом уставу имати Скупштина, Влада и Књаз, а такође и у погледу

одговорности Владе и министара Скупштине. Очигледно да су имали потпуно реалну процјену прилика у земљи, будући да су знатно прије него у Србији извијестили о народном расположењу прије изглашавања устава.

Десетак дана након овог „Хрватске новине” су објавиле нови текст ЦРНА ГОРА у којему је презентирањем детаљан извјештај са избора обављених у Црној Гори. Констатује се да су избори завршени и да је „изабрано педесет четири заступника за Сабор”. Занимљиво је да хрватски лист констатује избор мањег броја заступника него што то саопштавају београдске новине. Да ли су у Хрватској имали у виду неке друге околности везане за избор посланика, или је пак податак са неког разлога нетачан, остаје отворено питање. Лист се упустио у објашењење структуре изабраних посланика и њихових опредјељења, тумачећи тиме важну чијеницу да је успјех књаза Николе у земљи „на висини” и да ће бити и даље сачуван будући да су сви посланици књазу наклоњени људи. „Изабрани заступници су већином официри, виши чиновници и један трговац” и „како нам пријатељ оданле јавља”, „сви изабрани су највећи оданци књазу Николи”. Уз овај податак наводи се и да је термин засиједања изабраних заступника заказан „за 19 просинца, на имендан књаза Николе”, као и да се „за сада још не зна хоће ли бити опозиције у Црној Гори”. У овом тексту се знатно више него у претходном од другог децембра апострофира постојање подијељености у Црној Гори, које је до те мјере изражено да се поставља отворено питање да ли да ће се уз актуелну власт појавити опонент истој који ће заступати прокламована уставом утврђена права народа. Иако изражава непознаницу у погледу исхода, ипак се чини, с обзиром на исказано, да лист то питање оставља позитивно отвореним.

Текст од четвртог јануара 1906. године, насловљен као ИЗВЈЕШТАЈ ИЗ ЦРНЕ ГОРЕ, је по интонацији и коментару на дешавања у Црној Гори био другачији од два претходно коментарисана текста. Стиче се утисак да су први и четврти текст писани од истог аутора, будући да се уз констатацију прилика у Црној Гори аутор осврће на прилике у Хрватској и коментарише их. Уз напомену уредника да су читаоци већ добили информацију о томе да је Црна Гора добила устав и Сабор, слиједи информација да је” 24 просинца закључено прво црногорско скупштинско засиједање” и да је” у скупштини владала подпуна слога”. Наводи се даље да је намјера црногорских власти да „створи нови тисковни закон, по којему ће владати подпуна слобода штампе: новине ће излазити без цензуре и без јамчевине, а управне власти неће смјети никаквих мјера против штампе рабити”. Изражени оптимизам у погледу будућег закона о штампи у Црној Го-

ри аутор текста проматра узимајући у обзир стање у Хрватској. Конститујући „да је тако мала Црна Гора „добила слободну штампу, пита се шта је са Хрватском? Каква су у њој права на слободу мисли и штампе? Очигледно је да су били незадовољни и да је могућност имати нецензурирани текст и слободно јавно исказати мисао била тешко остварива у Хрватској у то вријеме.

„СРПСКА РИЈЕЧ” О УСТАВУ ИЗ 1905. ГОДИНЕ

Сарајевска „Српска ријеч” је врло ревносно пратила уставна и парламентарна дешавања у Црној Гори. Текстови написани крајем 1905. и у првим мјесецима 1906. године су врло опширни и детаљно извјештавају о црногорским приликама и неприликама уочи, непосредно и након доношења Устава.

Од октобра до краја 1905. године написана су четири текста о догађајима у Црној Гори. У бр. 86 у тексту под насловом ЦРНА ГОРА детаљно се извјештава о стању у земљи, о будућем уставу Црне Горе и новом мјесту Црне Горе у Европи, о савременим тековинама које постоје у Црној Гори и њен битно другачије уређени статус европске државе. Коментаришу се напредна дешавања у Црној Гори и са нестрпљењем очекују нови потези књаза у будућој спољној политици и окренутости Црне Горе све утицајнијим западним савезницима. На читаве двије странице у броју 91. у тексту СУКОБИ НА ГРАНИЦИ ЦРНЕ ГОРЕ преноси се писање из београдске штампе у којима се извјештава о сукобима на црногорској граници према Турској, а у новом тексту мјесец дана написаном након овог прате се први војни маневри у Црној Гори и коментаришу све учесталији сукоби и нетрпељивости у црногорском окружењу, а нарочито на граници са „Арнаутима”. У подужем тексту с краја новембра 1905. године часопис у броју 124 преноси ИЗВЈЕШТАЈ СА ЦЕТИЊА о значајним догађајима који су се у Црној Гори десили у текућој години. Међу њима се као изузетни помињу Указ књаза Николе, проглашење Закона о монополу дувана, те вишемјесечно гостовање руских интелектуалаца, књижевника Гартолова и његовог сестрића, школовање деведесет двије дјевојке у Дјевојачком институту на Цетињу, те формирање првог потрошачко-трговачког друштва у Црној Гори. Општи је утисак да се прилично суздржано коментаришу унутрашња политичка црногорска дешавања, као што је то чињено и у „Политици”. У први план се истичу неки догађаји који су од

знатно мањег значаја од самог устава, просто да би се скренула пажња са „горућих” догађаја у земљи.

У написима из „Српске ријечи” који се директно односе на Устав и стање у Црној Гори, било да су изворно написани или преузети из србијанских или црногорских листова, изражава се, упркос похвала о новом уређењу и очекиваном напретку за Црну Гору и „Србе изван уских граница Црне Горе”, бојазан да је Црна Гора под плаштом уставности и парламентаризма само формално пројектовала нову државу и да се, заправо, истинска помјерања у таквој држави нити очекују нити могу очекивати у контексту актуелних политичких прилика. Тако се, примјера ради, у тексту УКАЗ КЊАЗА написаном двадесет осмог октобра 1905. године, у броју 93. овог листа, из Пријестоне бесједе књаза Николе пренесе само парафразирани дјелови његовог излагања о успјешном раду претходне владе, задовољавајућој спољној политици Црне Горе, ријешеним пограничним споровима са Турском на „частан начин” и на самом крају заклетва о томе да ће „увијек бранити Устав и будно пратити судбину Срба изван Црне Горе”.

Почетак 1906. године запажен је по бројним текстовима који су у Сарајево стизали из Цетиња обично рестриктивно информативног садржаја, у неким случајевима само телеграмски саопштеног без уплитања у било какав коментар актуелних прилика и дешавања на унутрашњој политичкој сцени. Постоје, додуше ријетки, текстови из којих се за информисање и за политичка збивања заинтересованијег читаоца могу стећи сазнања о томе да је реално очекивати да се дешавања у Црној Гори компликују и да ће врло брзо доћи до распада читавог новоустановљеног режима. У том смислу илустративан је текст који даје осврт на дешавања у црногорској народној скупштини из којег се за сваког „будног” читаоца намеће питање- Колико времена ће такво „створено стање” у Црној Гори трајати, будући да је степен мимоилажења између прокламованог и стварног „више него очигледан”? Тај текст са насловом СТАВ ИНТЕЛЕКТУАЛНЕ ОМЛАДИНЕ НА ЦЕТИЊУ објављен у броју 162 на четвртој страници часописа можемо сматрати првим политичким коментаром сарајевског гласила унутрашњих црногорских прилика након изгласавања Устава из 1905. године. Текст обилује чињеницама којима се илуструје карактер парламентарне демократије у Црној Гори, коментарише карактер октроисаног устава у коме је књажева власт „свемоћна” и изнад устава, негативно се изражава и о овлашћењима министара и прекорачењу њихових овлашћења када су у питање буџет и локална самоуправа”. Као и у неким

текстовима у „Хрватским новинама”, у овом тексту се истиче оправдана зебња за стање у Црној Гори, „јер ће се новине прокламоване новим Уставом на погрешан начин извргнути у своју супротност која ће донијети више несреће него користи Црној Гори”. Отворено се подржава омладински протест и наглашава да ће књаз морати мијењати заузете ставове будући да су млади у праву и да неће дозволити да као најспособнији и најобразованији људи у земљи буду вођени на начин који их удаљава од правог и истинског управљања и демократије за широке друштвене слојеве. Аутор текста се нарочито осврће на функционисање власти и систем контроле власти који „је у садашњим условима немогуће спровести у Црној Гори будући да су све важне посланичке и друге функције у земљи добиле људи који су одани књазу”. Протест интелектуалне омладине на Цетињу у потпуности дезавуише садржину Бесједе књаза Николе и уставно уређење Црне Горе њоме прокламовано. Аутор наглашава да ће због „недемократског карактера уређења у Црној Гори” доћи неминовно до низа промјена, при чему, „будући да су оданици књазу у предности”, изражава сумњу у успјех универзитетске омладине.

У другом политичком коментару догађања у Црној Гори написаном у 1906. години „Српска ријеч” је пренијела писање београдског часописа „Трговински гласник”. Занимљиво је да је текст пренијела *in extenso* без коментара, али неспорно је да се из његове садржине може, у односу на претходни текст, запазити мање афирмативан однос према универзитетској омладини и њиховим захтјевима за парламентарним промјенама, те укупним дешавањима у Црној Гори. У подужем чланку у броју 155 са насловом О ПРИЛИКАМА У ЦРНОЈ ГОРИ, извјештај о стању у Црној Гори започиње тиме да нови уставну поредак даје „већу слободу личности, кретању, дјелању и мишљењу”, али да се управо због тога што су властољубље, освета и инат основне особине свих Црногораца, као и свих Срба, изражава бојазан „да ће ове мане у новим условима се више јављати него досада”. Разлог томе је, према наводима коментатора, „зато што је код нас огромна маса оних који замишљају уставни режим као средство појединца помоћу кога ће прије свако моћи да дође до онога што њему лично годи. Али у томе су незадовољни и стари и млади, јер уставни режим не може свима дати власт, а јасно је да је морају имати или једни или други”. У даљем тексту слиједи опис стања унутар Црне Горе и пројектују могућа дешавања са Скупштином и другим органима власти у наредном периоду. „У унутрашњој политици Црне Горе је такво стање да они који су због промјене режима остали без власти, међу који-

ма има и људи сумњиве репутације и морала и још сумњивијих способности, удружили су се сада са онима, који не имајући још довољно развијену и одњеговану уставну свијест, мисле, да је уставни режим дошао зато да би свако, без обзира на своје умне и моралне способности, могао доћи што прије на власт. На истом су се земљишту нашли људи који су изгубили власт и траже власт”. Изражава се сумња да ће остати на власти Владин кабинет Лазара Мијушковића који „према присталицама старог режима представља очигледан прогрес и у политици и у начелима и у слободоумљу својих чланова и својих присталица, као и према штреберима и свима онима који траже да се, иако још млади и неискусни, попну на власт, јер су им кочница томе”. У таквим тешким условима у земљи у којој се против тога кабинета агитује на разне начине, „а књаз Никола је чврсто ријешен да влада потпуно уставно и парламентарно”, веома је било важно да народна свијест буде толико изграђена и зрелија него раније да да повјерење и власт оним људима који су се досада „опробали као најспособнији”.

Дешавања неколико мјесеци након писања овог и других поменутих листова показала су на дјелу сву тежину стварних догађања у Црној Гори и све бременитости са којима је био суочен настанак и развој праве парламентарне владавине у њој почетком XX вијека.

ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА

На основу наведених текстова из „Политике”, „Хрватских новина” и „Српске ријечи” јасно слиједи да је њихово извјештавање и коментаришање догађаја у Црној Гори у вријеме и непосредно након доношења Устава било доста реалан одраз стварних дешавања у земљи.

Јасно је да су све три штампе, извјештавајући на професионалан начин о уставним дешавањима, на прави начин пропратиле демократски искорак у Црној Гори која је скоро као посљедња у Европи донијела Устав. Разлика међу њима биле су у начину гледања на црногорске прилике и парламентарне изазове.

„Хрватске новине” су у скоро свим извјештавањима проматрале црногорски Устав и догађаје везане за његово доношење саобразно својим уставним принципима и слободама и догађањима у својој земљи, док је београдска „Политика”, а донекле и „Српска ријеч” са прилично еуфорије и мегаломанских идеја извјештавала о Никољданском уставу и народним очекивањима од „младе црногорске уставности”. „Политика”

је на самом почетку приликом доношења Устава имала у виду његов будући и очекивани значај са аспекта смиривања односа између Црне Горе и Србије и у функцији уједињења свих словенских земаља, остављајући по страни његов стварни домет и функционисање унутар Црне Горе. Накнадна догађања су ту првобитну ескалацију одушевљења свела у разумне мјере. Притијешњена стварним и непобитним доказима да је установљавање парламентаризма и суштинске демократије тежак посао који захтијева и времена и подразумева стабилне унутрашње односе, „Политика”, а нарочито „Српска ријеч” у каснијим текстовима изражавају оправдану бојазан за судбину прокламованих уставних принципа у Црној Гори. Врло обазриво, али посве тачно предосјетиле су будућа догађања на црногорској парламентарној и политичкој сцени. Услиједила су не због лошег састава Владе или пак министара већ због недостатка праве подјеле власти у земљи и одговорности сваког појединца за своје поступање. У том погледу извјештач из Сарајева је био прилично јасан и без икаквог двоумљења изнио такав став, нажалост сасвим оправдан.

С друге стране, доношење овог Устава имало је позитивне одјеке на прилике у Хрватској и Босни. Будило је код широких народних маса осјећање да се треба борити за праву и квалитетну демократију у којој постоји слобода мисли, штампе и гласа, позивајући се притом на изгласане законе и законске пројекте у Црној Гори који су слиједили након доношења Устава. Увијек су прокламована црногорска права стављали у функцију сопствене борбе за истинску демократију у својој земљи. Међутим, и сарајевска „Српска ријеч” и загребачке „Народне новине” су слично „Политици” посједовале информацију о изборима у Црној Гори у којима су изабрани народни представници били књажеве присталице, што им је давало довољно основа за сумњу да ће се у тој ситуацији неминовно јавити опозиција таквој власти. Наредна догађања у Црној Гори убиједила су их у истинитост оног што су наслућивали и у новинама износили као „немилу будућу реалност”.

Nevenka BOGOJEVIĆ-GLUŠČEVIĆ

CONSTITUTION OF MONTENEGRO FROM 1905 IN HOME PERIODICAL
(„POLITIKA „ „SRPSKA RIJEČ“ „HRVATSKE NOVINE“)

Summary

The analysed texts taken from home periodicals about Montenegrin Constitution from 1905 („Politika „ „Srpska riječ“, „Hrvatske novine“) indicated that their reporting was a real reflection of actual events in Montenegro. The differences among them were only in the way of seeing Montenegrin chances and parliamentary challenges.

„Hrvatske novine“ in almost all its reports looked upon Montenegrin Constitution and events related to its passing in accordance with constitutional principles and freedoms of its citizens, whereas Belgrade’s „Politika“ and „Srpska riječ“, to same extent in quite and eufforic way was reporting about constitutional of Nikola’s and people exspectations by „young Montenegrin constituonality“. Great ideas on uniting Serbians where predominant, and the events within Montenegro were happening later on. Pressed by actual and unquestionable proofs that uniting of countries, establishing parlamentarism and achieving an essential democracy was a too great task demanding time and implying stabile internal and external conditions, „Politika“ and „Srpska riječ“ particularly in their texts written in 1906 expressed a justified fear for the ideas on united Slovenian and proclaimed constitutional order in Montenegro.

Besides the above said, the analysed material shows that the passing of Nikola’s Constitution from 1905 had at its very beginning some positive reflections, specially on the situation in Croatia and Bosna as it aware in national masses the feeling for rights and qualitative democracy in which there was the freedom of thought and press. Although the events in Montenegro from 1906. shaved that democracy was an expected reality conformed that the passing of the constitutional affected the developement of democratic ideas in surrounding countries.

